

ACC. N:R **M.11259** :1

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

"1880 är jag född. I Tyskland. Förr i världen var det inget arbete att få härhemma, så då fick unga människor söka sig ut i världen för att försöka få något. Min mor for till Tyskland och blev bondpiga där. Hon kom ifrån Ringamåla i Blekinge. Min far kom från Grödbby. Han hade allt möjligt diversearbete i Tyskland, men sen kom han som arbetare på en tröskmaskin och for från gård till gård och tröskade åt bönderna. Det var en ångtröska, en lokomobil. De var före oss därnere. På den tiden hade de ju slagor här ännu eller på sin höjd en tröskvandring. Det var ju omväxlande och trevligt liv det där. De kom och fick mat och en snaps och såg sig omkring. Hur det var så kom han till trakten av Lübeck och gifte sig med min mor. De fick en liten lägenhet då. Ja, så kom jag och sen så fick jag en syster och ett par år efter tvillingbröder. Men den ene dog, så vi var tre syskon. Men vid det laget hade min far tröttnat på familjelivet, så han gav 'katten' i alltsammans och for sin väg. Han kom på sjön och prövade på lite av varje. Och där satt min mor och kunde inte längre ta hand om oss där i Tyskland, för där kunde vi inte få någon hjälp som utlänningar. Till min mors hem kunde vi inte heller komma, för bestämmelsen var sådan att det var min fars kommun som var skyldig

att hjälpa oss. Så därför kom vi hit till Grödbby. Då var jag 5 år. Först kom vi till 'hanses' hem, och de gjorde så gott de kunde, men de hade inget att hjälpa med. Det var en bestämmelse, jag vet inte riktigt hur den var, men det var något särskilt med understöd för dem som kommit utrikes ifrån, att de skulle ha hjälp från landstinget eller staten eller hur det var. Vi fick i alla fall 7 kronor var femte vecka, det skulle vara till allihop. Och då kan man ju tänka sig hur långt det räckte. Men mor hon räddade äran i alla fall och klarade upp det. Tak över huvudet fick vi på så sätt att det var en gumma, som bodde i ett hus här nere vid sjön, och henne skulle kommunen ta vård om. Då blev det bestämt att vi skulle få bo i hennes stuga mot att vi tog hand om henne. Hon hette Tyske-Karna och var sängliggande jämt. Det existerade ju inga församlingshem på den tiden, som kunde ta hand om de gamla. Gumman hade väl ett par kronor i månaden. Vi hade ju inte mycket att leva på, men ibland kanske mor kunde göra ett dagsverke och tjäna en femtiöring eller till en liter mjölk eller något. Nu hade jag en faster här, Gunilla Nykvist, och hon gjorde vad hon kunde för att hjälpa oss, men hon hade ju inte mycket hon heller.

Jag började skolan när jag var 7 år, men jag hade väl

inte gått så mycket som en månad, då jag kom hem en dag och fick veta, att gumman hade dött och att mor hade flyttat i väg med vårt till ett hus bort mot Råbyvägen ovanför kyrkogården, där det också fanns en gumma, som vi skulle passa. Hon hette Kollers-Hanna. Varför hon hette så vet jag inte, men alla hade öknamn förr. Så fick vi bo där i stället. Det som hörde till Tyske-Karna höll församlingen auktion på, och så fick vi flytta därifrån. Hur det var så dog Kollers-Hanna också, men då fick vi i alla fall bo kvar för de hade ingen annanstans att flytta oss, och vi började bli stora och måste ha någonstans att bo.

Ja, så växte jag upp och kom så småningom till Malmö och blev prinshusar som värnpliktig. En dag på försommaren 1902 när jag var 22 år så fick jag ett brev från min mor att far hade kommit hem. Då hade han varit borta i 17 år, och jag hade ju ingen känsla för att det var min far, även om det var så. Men jag var ju nyfiken på gubben och begärde midsommarpermission och reste hem och hälsade på.

Far hade flackat runt lite varstans i världen och så småningom hade han kommit på ett fartyg till Hamburg. Där skadade han sig i lastrummet, så han kom på sjukhus, men när han

ACC. N:R M. 11259 :4

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

kom upp igen så hade fartyget seglat i väg med hans papper och allt, så han hade ingenstans att ta vägen annat än att fara hem till Sverige. Han såg ju ruskig ut när han kom, mest som en luffare. Den förste han kom i slang med var en smed som bodde här nere vid korsningen av Råbyvägen och vägen hit upp till Ivetofta, och han visade honom till min faster Gunilla, som tog hand om honom och lånade honom lite kläder så att han såg ut som en människa, när han skulle hem till min mor. Han bodde en vecka hos Gunilla, men sen så tyckte mor att det var synd om honom, så han fick flytta hem till henne och så blev de ett par igen. Och han kunde flytande tyska, så det var inte svårt för honom att få anställning på bruket."

"All drivkraft i fabriken alstrades av en ångmaskin, en lokomobil; det var den enda kraft vi hade här under min första tid i fabriken, 1896. Den maskinen drev lerkranen, som ältade leran, och en liten enkel vattenpump, som stod bredvid maskinen. Den pumpade upp sjövattnen. Vattnet behövdes dels till ångmaskinen och dels till lerkranen men också till 'klapparna' när de skulle 'dänka' stenen, om den var för torr. Ångmaskinen drev också två 'vandringar' i slammeriet. Det låg ett slammeri under ett utskjutande tak från ena fabriksbyggnaden. Det var bara primitivt med två små bassänger, det var allt. Det var lik- som hästvandringar som åstadkom roteringen i bassängerna. De drevs av ångmaskinen. Leran slammades upp där för att bli fetare och mindre sandhaltig. De hade inte börjat så mycket med kaolin då. Det blev storindustri senare.

Jag hade mitt arbete första tiden vid lerkranen. Det liknar mycket en köttkvarn. Där har de sand och lera och allt möjligt, som de slänger i en blandare. Den som matar på har ju kännning med det där, så han får reglera hur mycket vatten som skall sättas till så att det blir lagom. Sen kommer den där massan ut i en lång fyrkantig stång. Man kan ju ha olika mun-

stycken, men till tegelstenar var det alltså på det viset. Lite nergrävt i golvet bredvid lerkranen stod ett lågt s.k. avskärningsbord. Där stod jag och klippte av leran i fyrkantiga bitar allteftersom massan kom fram. Man fick passa på så att man hann med och inte spillde något. Man fick instruktion på hur stora bitarna skulle vara, om de skulle vara 8 eller 9 tum breda eller hur det var. Från maskinen gick det ut en hävarm med två ståltrådar som satt på det avstånd från varandra som behövdes för att stenen skulle få rätt storlek. Och så drog man bara ner den där stängen och klippte av massan, så var man klippte i den fick man lika stora bitar. Avskärningsbordet gick på rullar.

Man satte bitarna till sidan alltefterson de blev färdiga på en ställning eller något bord vad vi nu hade. Och så kom en man och hämtade dem. Han hade en sån där liten rall som gick på klens räls och körde bort till fruntimret som skulle göra kloss' av det sen. Kloss, det var klumpar som hon formade, för det var inte färdigt i och med att man hade skurit av lermassan i bitar. Hon formade teglet för hand. Det kunde vara större eller mindre bitar, beroende på hurdant tegel man ville ha. Sen gav hon klossen till två eller tre karlar, som stod och

gjorde sånt här vanligt murtegel för hand. De hade en träform, i en tegelstens storlek utan botten men med handtag. Där lade de ner leran och så slog de hårt på leran med ett stort klapp-trä med långt skaft, så att leran trängde ut i hörnen. De höll med båda händerna i skaftet och slog. De som gjorde det arbetet kallades klappare. Bordet de arbetade vid var klätt med en bleck-platta, så på den sidan - det fanns ju ingen botten på formen - blev stenen jämn. På översidan tog de först bort ojämnheter med en 'såg', en ram med en ståltråd spänd över, som de drog över formen och fick bort överflödiga lera med. Sen stänkte de några droppar vatten på med en trästicka, så den blev fin på den sidan också. Sedan tog de ur stenen ur formen. De hade två brädlappar, som de lade på vardera sidan om stenen, och så vände de stenen, så att den låg på den ena brädlappen. Vid det laget så var det tid för mor att köra väck med stenen. Klapparna satte undan stenarna på ställningar bredvid sig, och så kom mor med en vagn. Det var en liten vagn med hyllor på, och där satte hon stenarna. Nu var det så att klapparna stod liksom en halv trappa lägre ner än där ugnarna var, så att mor fick böja sig ner till golvet nästan för att nå stenarna som klapparna hade ställt ifrån

sig. Sen körde hon i väg med sin vagn till hyllorna, 'regaler-na', som stod intill väggarna där ugnsvärmen nådde fram. Och där stod stenarna sen och torkade tills de blev hårda och vita.

Sen kom ugnsrullarna och tog hand om stenarna. Då behövde de inga brädlappar längre, för då var ju stenen hård. De tog en i var hand från hyllorna och lavade på en tegelkärra. Först lavade de ett skift och så lade de en säck på och så vidare. Merendels var det tre skift. Ja, sen körde de in med stenarna i ugnen till bränning. När de var färdiga så skulle ugnen tömmas och stenarna köras bort och sorteras. Det var andra som gjorde det.

De hade en kalkugn också på den tiden. Där arbetade högst 3-4 man. Kalken kom från Ivöklack i större eller mindre bitar. De stora styckena hade de sönder i schaktet, så de bitarna som kom hit var inte större än att en karl kunde dra dem i rullebör. Kalken forslades över i segelbåtar och kastades upp på kajen här, där de hade något upplag. Sen tog karlarna här och lastade kalken i någon rullebör och körde in det i ugnen. Men kalken fick inte komma hur som helst utan måste staplas på särskilt vis för att det skulle bli riktigt luftdrag. Den fick inte kastas 'huller om draf's'. Det skulle vara särskilda luft-

gångar så att värmen kunde cirkulera. När de fått en kammare full, så fick de avskärma den för att det inte skulle bli tjuvdrag. Det var 2-3 kammare i ugnen. Avskärmningen gjorde de med ett stycke papper, som de klinade lera på, så att det skulle bli lufttätt. Sen var det färdigt att bränna kalken. - Det står en kalkugn därnere på fabriken ännu, men den används aldrig. Det är kanske den fjärde ugnen i ordningen här. Den har inte använts på 15-20 år. - Den kalken de fick här var osläckt kalk. Förr när en murare skulle ha murbruk fick han köpa osläckt kalk och släcka den själv. Det är mycket lättare att transportera osläckt kalk, den är som vitt mjöl och den kan lastas i säckar. Om man bara handskas försiktigt med den så är det inte farligt, men kommer det vatten till osläckt kalk blir det sådan hetta att man kan koka ägg i det. Det bubblar och sjuder när de släcker kalk. Nysläckt kalk är som en mjölkvälling. Sen kan den stå så den blir hård igen, när vattnet avdunstat. Det gör ingenting för det kan man lätt blöta upp igen med vatten.

Det var stor efterfrågan på kalken. De kom här med skjutsar i oändligheters oändlighet och hämtade. Men nu för tiden finns det murbruksfabriker, där de kan köpa färdigt murbruk. - Den sämsta kalken, som var slagg och aska i, användes till jordbrukskalk."

"Min mor gick i många år på bruket. Hon körde sten, som det heter. På den tiden var det inte några stora förhållanden vid bruket. De brände kalk och hade tillverkning av eldfast lera, det var allt.//Jag kom till bruket första gången 1896 och var där knappt ett år. Det första jag fick göra var att skära av bitar till tegelstenar vid en lerältningsmaskin. Då var jag 16 år. Jag ska försöka tänka efter hur många som arbetade där då och hur fabriken såg ut det året.

Det var två vid slammeriet; tre ungefär vid båtarna som lossade och körde in leran och sanden till ältningsmaskinen, lerkranen, som vi kallade den; två eller tre som gjorde lerblandningen, jag kan inte säga så noga. Sen var det väl två-tre stycken vid kranen, en avskärare och en som matade och en som körde bort med massan. Så var det ladan; där var maskinisten och en som körde kol till honom och laddade ångmaskinen. Sen hade vi ugnshuset. Där var det först och främst hon som slog 'kloss', mor som 'körde väck' och vid ugnskolonnen tre-fyra man som skulle fylla ugnarna, bränna teglet och tömma ugnarna. Sen var det väl åtminstone två till att köra ut teglet och sortera det. Tre-fyra man höll väl på med diverse arbeten,

skyfflade kol och lite av varje. På den tiden, 1896, så fanns det ingen järnväg från Bromölla till fabriken utan allt fick gå med hästskjuts. Här lassades tegel på en vagn och så var det någon som körde med det till stationen. När han hade staplat upp teglet där så gick han till en hög längre bort och tog ett lass kol och körde tillbaks med. Så gick det i en jämn lunk, tegel till stationen och kol eller något annat till fabriken på hemvägen. Det var ingen stor rörelse då. Kanske det var 25 man eller högst 30. De hade en kalkugn också då, det har jag glömt, men den hade jag inte någon sorts beröring med. Det var högst tre eller fyra man där. //

Vi hade en förman för hela chamotteavdelningen. Han hette Nils Olsson. 1934 var han äldst i laget av arbetarna här och fick medalj. Han hade flest tjänsteår, 48 eller något sådant. Han hade uppsikt över kranlaget och chamotteavdelningen, det hade han så länge han levde. Så hade vi en inspektör Alexandersson, som stod för hela fabrikationen. Han hade någon liten villa som han bodde i där nere på fabriksområdet. Han fick sköta alltihop. Han fick besked av doktor Nielsen, men doktor Nielsen var ju inte någon fabriksmänniska. Alexandersson skulle ju vara lite ingenjör han, men det var ju inte så utbildat folk

då som nu för tiden. Så hade vi en som hette Tideman, han var också inspektor, men jag minns inte vilket åratal de skiftade. De där två minns jag i alla fall från den allra första tiden. Han bodde också därnere. Inspektorn skulle sköta avlöningen och alltihop, han var 'allt i allom' då. Någon kontorsbyggnad hade de nog inte på den tiden, det var ju inte så stor stil på det hela då. Doktor Nielsen lät flytta hit ett gammalt badhus från Kristianstad och där bodde han sen. Det var samma hus som Hermansen sen hade till bostad och kontorsbyggnad. Den låg ungefär där laboratoriet är nu. Det var inte så långt från sjön på den tiden. Sen var det lite sankt en bit nedanför, men sen låg kalkugnen högre igen. Den låg på den s.k. Koholmen, som tidigare hade varit en riktig ö. När sjön tappades 1870, då den nya kanalen grävdes, så blev det land på stora områden där sjön hade gått upp förut.

Doktor Nielsen hade själv planerat fabriken. Han var ju en skolad människa, han höjde sig över mängden. Men jag vet inte alls hur han kunde finansiera företaget här, det känner jag inte alls till. Sista tiden kunde karlarna komma upp till 2 kronor om dan. Det hade de vid slammeriet. Det talte Pelle Bergqvist om, min sons svärfar. Han fyllde 75 år nu i söndags

och arbetade där i sin ungdom. Egentligen var han torparson och övergick till jordbruket sedan.

Mor hade 1 krona om dagen, det minns jag, i många år och hon tyckte hon tjänte bra. Jag minns inte alls vad jag hade själv, det har jag inga papper på heller, så jag vet inte alls hur mycket det kunde vara. Vi började kl. 6 på morgonen och slutade 6, tror jag. Nu hade vi en halvtimmas frukost och en timmas middag, så det gick ganska bra.

Jag var här inte fullt ett år 1896. Att jag inte blev längre berodde på att jag blev kommenderad till att styra pråmarna på sjön, och det var en sådan kall höst, så vattnet frös till is, när det slog över pråmarna. Jag stod där längst bak i aktern på den sista pråmen och styrde, och jag frös, så jag kunde inte fortsätta med det. Trots att folk tyckte synd om mig och gav mig alla möjliga kläder och tröjor. De hade fått den första ångbåten här då. Den hette 'Laxen'. Det var Sven Käck som körde den upp till Klacken och hämtade material däruppe. Pråmarna var så primitiva då. Det var en som var särskilt misslyckad i 'byggnationen', minns jag. Vi kallte den 'Tjuren'. När det blåste så gick han så fint de två första vågorna, men vid den tredje så krängde han och tog in halva båten med vat-

ten, så jag fick stå där och pumpa och pumpa för hand, så han skulle komma i land. Det fanns ett litet hål längst bak i aktern där man kunde krypa ner, men det gick ju inte om man skulle styra, för då såg man ju inte över alla båtarna hur de gick. Själva kanten på pråmarna var kanske en 25 cm bred. Den var alldeles slät och skyddade inte på något sätt mot vattnet. Sen låg all sanden och leran i mitten på pråmen.

Man fick inte hålla på med bara ett och samma i fabriken utan togs till det som behövdes. Jag körde rallen också ett slag, minns jag. Sen på hösten blev jag kommenderad till pråmarna och var där tills jag inte kunde hålla på med det längre. Då gav jag mig i målarlära och kom ett år till Ringamåla i Blekinge, sen till Kristianstad och Degeberga, och sen var jag vid Kronprinsens Husarer i Malmö i två år. När jag var färdig där, så kom jag tillbaka hit och började på nytt i fabriken. Det var 1902. Jag kunde inte fortsätta som målare, för det gick inte att leva på det, allra minst sen jag fått familj att försörja. Det var ett hus här och ett där, som skulle målas om, men det var inget jämnt arbete, och inte kunde jag ta betalt ordentligt heller. Så det var jämnare med inkomsten om man var i fabriken.

Doktor Nielsen hade 'min sju' tre pojkar och fru. De bodde här, men jag lade inte så mycket märke till hur de hade det. Jag var ju inte mer än 16 år då, och det är länge sen nu. Doktor Nielsen hade tidigare haft jordbruksarrende i Allarp, och på Enön hade han också haft något på sin tid.

Sedan när jag kom hit 1902 igen, då var det stordrift här. Då hade de ju helt annan regim här 'för katsingen', det var maskiner och folk och rörelse. Det liknade inte något med det gamla. Ingenjör Hermansen hade låtit bygga smedja och snickarverkstad och mycket mer, det hade drivits upp mycket under de 6 åren. Hermansen hade införskrivit experter så kallat neri från Tyskland, från Adolfshütte. Det var Appé och Aust och många fler, och var och en hade sin speciella gren att driva fram. De kom ju hit i förmansställning.

Jag kom till krossarna då när jag kom tillbaka. Det var så långt kommet då att de kunde använda avfallstegel. Det krossades sönder till mjöl och blandades i på nytt.

Förhållandet till tyskarna var både si och så. De satte sig minsann ofta på sina höga hästar, så ibland blev det rediga slagsmål här. Det var ett par pojkar här då som inte var bortkomna av sig. De kom på kant med tyskarna så det var fart

efter dem. De ville ha fatt i disponent Appé, så han måste stänga in sig. Och här var polis och länsman och grejade och ville ha fatt i dem. Men pojkarna hade sina beskyddare här bland allmänheten, så när de skulle ha fatt i dem på Ivön, då hade de plötsligt försvunnit upp till Näsrum, och när polisen kom dit, då var de nere i Gualöv. Till fabriken kom de ju aldrig tillbaka. De var arga för att de inte hade fått 'nok' betalt. De hade 'levat guling' och slagits och väsnats, och så var de inte nyktra heller, och så gick det som det gick. Det var slagsmål lite allt emellanåt. Och Appé gick de också lös på, jaja minsann. De var ju 'experter' i allt, tyskarna och ville inte böja sig för något, så det var stridigheter. Men jag var aldrig med i det, jag har aldrig varit av den läggningen. Men en del de kan ju inte 'härbärgera' sig. Och kommer då spriten till, så...

Med galizierna var det ett evigt kiv. Var det något som svenskarna bråkade om och vägrade göra, så skickade de galiziererna på det. Det var en som hette Verständig som stod för importen av dem. Han hade förmåner. Det var stora baracker som de bodde i, de här galizierna. De var införskrivna hit, jag vet inte riktigt för hur många månader. De var sålda på slavkon-

trakt. De kunde inte komma någonstans. Det var en del som var lite råbarkade där också och inte ville finna sig i allt. Egentligen var det tre bröder Verständig. En var i Polen och värvade folk och två var här och fördelade arbetet, det var Leon och Abraham. Men jag kan aldrig klaga över de där Verständigs själv, vi hade mer gott än ont av dem. Polackerna var hitskrivna på vissa månader. Då hade Verständigs betalt som de svenska arbetarna för utfört arbete, men så fick de galizierna till att göra det billigare, så då gällde det förstås att pressa dem till det yttersta. Det var många gånger Verständigarna måste springa för dem, när de hade fått lite fylla i sig. - Men man kan ju ändå säga som så att hade inte Verständigs funnits så hade de väl aldrig kommit hit och förtjänat något, för de var ju inte kapabla att skaffa några pengar själva till biljetten.

Det var ett redigt slavelände därnere hos galizierna. Det kan inte liknas vid kläder det de hade på sig. Hundradetals gånger såg jag på höstarna när det började bli kallt hur de gick klädda i vanliga jutesäckar. De klippte hål för huvudet och armarna och drog dem över huvudet. Det fick duga till tröja. Här var ju gott om säckar så de kunde bära ta vad de behövde. Om livet hade de 'säckaband'. Sen klippte de remsor, cirka 8 cm

breda av en säck, så långa som möjligt och började vira om foten och uppåt benen. Det var både skor och strumpor det. Så gick de och 'lafsade' då, de såg sorgliga ut de första som var här, de senare åren liknade de mer människor. Kvinnorna var lasiga och schaviga de med. Det var mest karlar här. - De hade en barack de bodde i, och där var jag åtskilliga gånger. Ena ändan var köksavdelning. Där var en stor varmvattensgryta, som de kokade mat i. Sen låg ett stort rum bredvid köket. Det gick en lång gång i mitten, och så var det sängar åt båda sidorna. Vanliga brädsängar två på varandra. De låg på halm, ibland var den lös med någon säck över, det var väl som de hade knåpat ihop det själva. Lakan var ett okänt begrepp. Åtminstone sista månaderna ville de ju gärna ha en filt, annars hade de gamla säckatrasor och tröjor över sig.

Det är sån stor skillnad med bruket här mot förr. Det fanns ju t.ex. inget plank runtom då, utan kvinnorna kunde gå till sina män med mat om de ville och det var mera fritt. Vem som ville fick gå in där. Nu ska det ju vara så noga med portvakt och sånt. Då kunde man gå dit och dän som man ville."

"Det var mycket 'snack' om att bilda fackförening hela året 1906, men det blev inte av förrän i november. Det var en som hette Per Olsson, Smed-Pellen kallad, som var drivkraften i det hela. Han är död nu. Jag var inte någonting i styrelsen eller någonting alls då när föreningen bildades. Vi hade en agitator som hette Gustaf Olsson på den tiden. Han var från Kristianstad och låg ute överallt och skulle bilda fackföreningar, bl.a. i Råbelöv och Trolle-Ljungby. Han var anställd agitator för socialistpartiet, och en flödande tunga hade han! Han kunde stå och prata i 3-4 timmar utan koncept. Det var ute på landsvägen, där kunde ju vem som helst hålla till, det kunde ingen förbjuda.

När fackföreningen bildades så hade arbetarna i hemlighet kommit överens om var de skulle samlas. Det var i ett gammalt hus, som stod vid korsningen mellan Råbyvägen och Ivetoftavägen, förresten på den plats, där Elim ligger nu. Huset är 'nerbränt' nu. Där samlades arbetarna i all tysthet en kväll efter arbetets slut och bildade föreningen. Morgonen efter så visste herrarna på bruket alltsammans och t.o.m. hela styrelsen kände de till, men det hade arbetarna räknat med. Det första som Hermansen och de andra herrarna svarade med var att al-

la som satt i styrelsen skulle kastas ut från fabriken. Men då gick varenda man på bruket med dem ut ur fabriken och där stod hela klungan och hotade med att gå. "Ska de gå, så går vi". Och då började de kompromissa och det slutade med att alla fick gå tillbaka till fabriken. Men var säker på att det var gnistor i luften då! Disponenten rasade. Det hade ju inte gått om inte alla hade ställt sig solidariska. Det var också en och annan som helst ville smyga sig undan och låta bli att demonstrera. Men då letade vi fram dem och sa: "Kom du, annars ska vi hjälpa ut dig". Vi var ju inte heller flera än att vi visste precis vilka som fattades. "Var är den" och "Var är den" - och till slut så stod allesammans därutanför. Det var 1906 i november.

Jag var inte med bland dem som bildade föreningen. De litade nog inte riktigt på mig, eftersom min hustru arbetade hos Hermansens, men dagen efter gick jag och anmälde mig, och sen dess har jag varit med oavbrutet ända tills förra året, då jag slutade vid fabriken. Sista tiden var jag på packningsavdelningen, men så orkade jag inte hålla på längre. Jag blev hedersmedlem i fackföreningen till sist.

Fackföreningen riktade sig inte alls mot disponent Her-

mansen personligen, det gällde bara att skaffa arbetarna medbestämmanderätt. De har kommit ett långt stycke på den vägen, men än är det mycket kvar. Det har alltid funnits sådana som skulle 'bära limstången'. De ställde sig in men var i grund och botten de värsta rövarena.

Tyskarna var ganska mycket översittare mot arbetarna, när de organiserade sig. De skulle alltid bestämma, hur tokigt det än var.

Galizierna kunde inte strejka, för de hade ju slavkontraktet. Jag kan inte säga att vi var onda på dem, för vi visste så väl deras dilemma. Jag minns 1914, 'sicket' elände det var då. Det var ett oroligt år. Från januari till sista dagarna i april var det strejk för att få högre löner, och då minns jag att de skulle försöka klara driften ändå med sina förmän och andra därefter. Maskinmästaren blev lokförare och portvakten och andra som var månadsanställda skickades ner i fabriken, och de var ju så 'kea' på det till slut så. De hade också införskrivit järnarbetare från Mörrum. Men det blev fiasko för ledningen. Det var en av de där järnarbetarna som vi kallade för Judas, minns jag. De var ju så osolidariska mot sina kamrater.

1909 var det också villervalla här. Det varorstrejk det året, men det hade jag ju inte så ont av då förstås, för jag hade mitt yrke att falla tillbaka på. Men jag fick fråga fackföreningen först om jag fick arbeta med det, och det fick jag, för de hade inte så stor understöds-kassa då. Jag minns de skickade bud på mig från häradshövding Hintze, som hade en stor villa i skogen inte så långt från stationen, om jag ville komma och måla villan utvändigt. Den har brunnit sen. Jag kom till honom, men jag tog förbehåll, att vi var ålagda att hålla strejkmöte varje dag och ropas upp kl. 10, och då måste jag vara där. Det hade han inget emot. Han var skojig 'som bara sjuttsingen', häradshövdingen. Han stod väl någonstans mittemellan i åsikter, han var neutral kan man säga. Ibland kunde han komma ut och ropa: "Var har vi den där socialistjäveln?"-"Här är jag, kapitalist", svarade jag då. Och då gällde det antagligen bara att jag skulle komma in och få mig en kopp kaffe. - Han bodde här på sommarnöje i Bromölla men hade annars sitt hem i Kristianstad.

Hermansen och fackföreningen, det var som att sätta upp ett rött skynke för en tjur. Han ville att det skulle vara patriarkaliskt här vid fabriken och motarbetade fackföreningen med

näbbar och klor. Och det var egentligen de där idéerna som gjorde att min hustru slutade hos disponenten. Fackföreningen och politik det var mitt liv på den tiden, och min hustru hade samma åsikter som jag. Så var det så att det var en kamrer Rosengren här, som hade en jungfru, som sällskapade med en som hette Nils Jönsson. De gifte sig sen förresten. Den här Nils Jönsson ville inte höra talas om någon fackförening utan höll sig väl med herrarna här. Och hur det var så kom den där jungfrun och min hustru att tala om det där, och så gick det skvallervägen till disponenten vad hon hade sagt. För en dag kom han till min hustru och sade: "Jeg hører at Frederikke har vaeret ude at agitere". "Det har jag inte alls", sa' hon, jag har mina åsikter men dem håller jag mig hemma med och springer inte ute och agiterar. Hur det var så gav det ena ordet det andra, och det slutade med att Frederikke kom därifrån och vi flyttade till en annan lägenhet i Bromölla."

(Fru Berger:) "Sen mötte jag disponenten ibland utan att han hälsade på mig, och det var ju tråkigt efter att jag hade varit där i familjen så länge. Fru Hermansen var bortrest när det hände och visste ingenting, förrän hon kom tillbaka. Hermansen påstod att han själv skulle skydda alla arbetare som

ACC. N:R

M. 11259 :24

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND
—

ställde sig utanför fackföreningen. Men det sa' jag att det skulle han aldrig i livet kunna. Det var ju mest tal om den här Nils Jönsson. Och då hotade Hermansen med att ta hit militär från Kristianstad för att få ordning på arbetarna, ja det var ett förfärligt bråk."

"När de gjorde retorter, fick de lov att liksom bygga upp dem undan för undan, för de var så stora att de inte kunde göras i en form. Arbetarna stod på ställningar och lade på varv efter varv med lera. De hade en särskild sorts formar till det. De var halva och sattes ihop med järnsprintar som skruvades till. Inne i formen var det trästavar, som de formade teglet mot. Sedan när retorten skulle brännas, kunde de ju inte flytta den med detsamma utan hissade ner en korg med glöder i, så den hängde mitt i retorten där den stod på sin plats, och då värmdes det upp så pass att teglet blev rätt så hållfast. Det var en kokskorg av ståltrådsnät. Sen fick ju värmen i rummet vara rätt så hög, så att retorten hårdnade även på utsidan. Men det hände i alla fall mycket ofta att den gick sönder när den skulle transporteras in i ugnen. Då lades den på en lång kärra. Det var många hundra som gick sönder. Jag minns en dag - det var 1914 eller -15. Då kunde vi inte få de rätta beståndsdelarna till massan, det var någon tysk blålera som fattades, så det blev inte hållfasthet 'nok' i godset, så den ena efter den andra retorten gick sönder. Jag var så kallad chef för insättningen vid rundugnarna då, så jag hade ansvaret. Men jag sa' till slut: "nej, det här går min sju inte, utan vi får hämta verk-

mästaren". Han kom dit och jag gick ju med för att se, men det lyckades inte bättre för honom. Det var rent omöjligt, när inte massan var som den skulle.

Det var lite olika med hur många det var som gjorde retorter, ibland så kunde det vara en 8-10 stycken, ibland bara 1-2, det berodde på hur beställningarna kom in. Weise höll mycket på med retorterna.

Det var nog inte så underligt, att det blev trassligt med affärerna här i början. Hermansen lät sina stora kunder få kredit på det viset att han föreslog dem att köpa sådana här gasverksretorter, och sen så skulle de få betala det som de själva tjänade på att ha satt in retorterna. Alltså vinsten på förbättringen skulle gå som betalning hit, men det kunde ju dra ut väldigt på tiden, innan det täckte hela beloppet, så då hade det ju fordrats stora summor att ligga ute med.

När ingenjör Hermansens bolag gick i konkurs, så fanns det inga pengar här att få. Det var åtminstone ett år, som vi aldrig kunde få vår avlöning ordentligt. Vi fick en 5-10 kronor allt efter som det räckte till för oss. När det sen blev uppklärat efter konkursen, så fick vi allt resterande. Så länge kon-

kursen pågick, var Hermansen försvunnen härifrån. Greve Lerche hade förlorat sina pengar och var satt under förmyndare. Så länge konkursen varade så var det ingen som såg till Hermansen här, men så dog hans svärfar och då kom han ner från Ingelstad och skulle göra sig till och dansa cancan på hotellet. Det var där de skulle göra upp affärerna efter fru Hermansens far nämligen, men fru Hermansen hade en kapten till att se efter sina papper, så där fick han ingenting som han hade trott. Då skulle han göra sig hög igen och sätta allting på fötter, tänkte han. Han hade ju inte fått visa sig för sina svärföräldrar i livstiden, men så tänkte han att när svärfadern var död, så kunde han kanske få ärva honom i alla fall. Men pengarna var bundna genom olika bestämmelser, så det gick inte. De fick ju t.o.m. processa för att sonen Otto skulle få ärva sin morfar. Fru Hermansen kunde inte få ärva sin far, för förmögenheten och egendomen gick bara i arv på den manliga linjen. - Fru Hermansen kunde nog säga nej till sin man i penningfrågor, hon var inte "bängen", som man brukar säga.

Ingenjör Hermansen kunde vara lite 'vrång' ibland, men bara man inte var rädd för honom så gick det bra. Mig hade han ju ett horn i sidan till för jag tagit hans hushållerska

från honom. Men rätt vad det var kunde han vara väldigt gemytlig och trevlig och ställa till med fest för alla nere på bruket och bjuda på smörgåsar och dricka, och då skulle alla vara i farten och ha roligt. Så han var en riktig sällskapsmänniska. Och ibland på somrarna ställde han till med stora utfärder till Ivön och då skulle det vara fest och lövklädda båtar och mat och dryck i långa banor. Så något knussel var det inte.

När jag gick nere i fabriken, så brukade jag gå upp till köket, där Frederikke höll till, och hämta mjölk. Det var nämligen så att fru Hermansen lät köra ner mjölk från gården som hon arrenderade, och så hade hennes pigor mjölkförsäljning vid bruket. Det var på det viset som vi träffades.

Fru Hermansen red och körde och var alltid ute. Hon dog 1924, skulle jag tro. Det var i Danmark.

Herrskapet Hermansen hade så mycket möbler, så de fick inte rum med dem här utan magasinerade dem på Allarp, innan de flyttade till Ingelstad. Där levde ingenjör Hermansen högt och byggde tennisbanor och levde med sina herrar, tills han blev utfattig.

Förr så hade de öknamn på varenda människa. Jag kallades själv för Tyske-Herman, för att jag var född i Tyskland."

"1902 hade vi en hemsk julastorm här. Den kom från sjön och den gick fram som en lie i tallskogen mellan Gualöv och Bromölla. Där låg träden kullslagna om vartannat. Och här i fabriken lyftes ett väldigt tak av en tegellada och hamnade på en åker på andra sidan landsvägen. Ja, det var en verklig orkan, som vi inte har sett maken till sen dess. Det har varit tillbud till det någon gång, men aldrig har det varit som den gången. Jag låg själv i en del av huset som låg i lä, så jag märkte inte så mycket av det, men åt andra sidan av huset hade fönsterrutorna tryckts in, och det gick inte att öppna en dörr. Min fru var borta hos någon och hon fick lov att krypa på alla fyra för att komma hem. Telefonledningarna hade blåst ner så de låg i trassliga högar på marken. Men som tur var kom ingen människa till skada. I själva fabriken vräktes en stor skorsten omkull.

De där väldiga skogsfällena låg på grevens mark, och dem tog de till vara på så vis att de anlade en såg här i Bromölla bort mot ångbåtsbryggan och en längre bort mot Gualöv. Den som låg här närmast arrenderade disponent Hermansens fru av greven. Hon var så manhaftig och pigg och i farten, så hon tog sig före lite av varje. Där hade hon 7 pågar, som skulle

köra fram träden från skogen och ner till sågen vid sjön. Man kan göra sig en liten föreställning om hur mycket träd det var som vräktes omkull då det tog två år att få alla avverkade vid sågen. Det var annat folk naturligtvis vid själva sågen också, men jag minns bara de där sju pågarna, för dem hade min fru i maten. Utom dem så hade hon två drängar från fru Hermansens gård. Det var nämligen så att fru Hermansen arrenderade 10-ansgården, som är riven nu, av bolaget, och där hade hon några drängar. Hennes liv var hästar och djur överhuvudtaget. Hon var utbildad läkare. Till veterinär hade hon passat utmärkt.

De där 9 karlarna åt i drängmatsalen i Hermansens bostad. Det var en del besvär med maten, för min fru är ju danska, och hon lagade lite annan mat än vad de var vana vid här, så det blev en hel del kritik för den skull. Den som var ledare för arbetarna vid sågen hette Sven Magnusson och han var rätt så besvärlig."

"Det här huset är väl tvåhundra år gammalt. Här har vi bott sen 1908. Då flyttade vi hit med tre barn. Men dessförinnan hade vi bott nere i samhället. 1904 i januari gifte vi oss och då bodde vi först ett par månader i 10-ansgården, som hörde till bolaget. Men när vi skulle ha barn, så fick vi flytta till en annan lägenhet och kom då till det huset där det gamla kontoret låg. Det var ungefär där som laboratoriet ligger nu. Till att börja med så hade de kontor i källarvåningen och då bodde ingenjör Hermansen i de två övre våningarna, men sen så flyttade Hermansens till Ingelstad och var inte här så mycket. Då fick vi komma in i källarvåningen, och så hade de kontoret i övervåningarna. De hade ritkontor överst. Vi hade två rum därnere. Vi hade hand om städningen av kontoret. Fabriken låg precis nedanför där. Då var hela fabriken av trä så gott som. Och eldsvådor var det ofta.

När vi hade kommit på kant med Hermansen då det blev fackförening här, så flyttade vi till en lägenhet mitt emot där Månssons har sin affär nu. I det huset bodde en av Verståndigs. Det bodde fyra familjer i vart av de där husen på den sidan. Två nere och två uppe. Vi bodde därnere och Verståndigs ovanpå."